

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Harm Pinkster (1942 – 2021)

Grootmeester van de Latijnse taalkunde

Risselada, R.; Kroon, C.

DOI

[10.5117/LAM2022.1.001.RISS](https://doi.org/10.5117/LAM2022.1.001.RISS)

Publication date

2022

Document Version

Final published version

Published in

Lampas

License

CC BY-NC-ND

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Risselada, R., & Kroon, C. (2022). Harm Pinkster (1942 – 2021): Grootmeester van de Latijnse taalkunde . *Lampas*, 55(1), 3-8. <https://doi.org/10.5117/LAM2022.1.001.RISS>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Harm Pinkster (1942 – 2021)

Grootmeester van de Latijnse taalkunde

Rodie Risselada

Caroline Kroon

Universiteit van Amsterdam

Op 14 december 2021 overleed Harm Pinkster. Vwo-leerlingen met Latijn in hun eindexamenpakket zullen, evenals sommigen van hun leraren, bij het horen van zijn naam vermoedelijk eerder aan het woordenboek Latijn/Nederlands denken dan aan de maker ervan. En dat is niet verwonderlijk: de ‘Pinkster’ is een begrip, en vormt Harm Pinksters meest tastbare bijdrage aan het voortgezet onderwijs. Minder zichtbaar, maar voor het onderwijs minstens zo belangrijk, is zijn vernieuwende aanpak van de Latijnse taalkunde geweest – een aanpak die hij vanaf zijn allereerste artikel (een uitgebreide recensiebijdrage in *Lampadion* uit 1969) met enige regelmaat uitdroeg in bijdragen aan *Lampas* en VCN-zomerconferenties, en die ook zijn sporen heeft nagelaten in Latijnse leergangen. In dit eerbetoon in *Lampas* staan Harm Pinksters grote verdiensten voor het onderwijs centraal; over zijn fundamentele bijdrage aan de Latijnse taalkunde als internationaal onderzoeksveld verschijnt min of meer gelijktijdig een bijdrage in *Mnemosyne*, de Nederlandse *Journal of Classical Studies*, waarvan hij jarenlang hoofdredacteur is geweest.

Het woordenboek Latijn/Nederlands is in de jaren '90 met behulp van een subsidie van het ministerie van Onderwijs in een verbazingwekkend hoog tempo tot stand gekomen. De noodzaak om de bestaande schoolwoordenboeken Latijn, waarvan het Nederlandse taalgebruik verouderd was, te vervangen door een geheel nieuw woordenboek onderkende Harm Pinkster al langer – en zeker niet als enige. Toen hij dus onverwachts vanuit het ministerie op de subsidiemogelijkheid werd gewezen, kon hij in zeer korte tijd een goed onderbouwd en kansrijk voorstel indienen. Naast het argument van de verouderde vertalingen en de (door onderwijsveranderingen versnelde) noodzaak om scholieren meer gerichte morfologische en syntactische informatie per lemma te bieden, behelsde zijn voorstel het destijds visionaire

plan om naast een nieuw papieren woordenboek ook een digitale versie uit te brengen. Om tijd te winnen koos hij ervoor om gebruik te maken van een bestaand digitaal woordenboek.

De werkwijze was typisch Pinksteriaans: voortvarend en praktisch, maar ook wetenschappelijk goed doordacht en vernieuwend. In hoog tempo werd een team samengesteld dat, zoals hij in 1998 zelf beschreef in zijn voorwoord bij de eerste druk, bestond uit ‘juniores en senioren, bezoldigden en vrijwilligers’. Student-assistenten leverden een belangrijk (en voor henzelf zeer leerzaam) aandeel als eerstelijns-vertalers. Hun werk werd vervolgens, mede op basis van de *Oxford Latin Dictionary*, gecontroleerd en aangevuld door medewerkers en oud-studenten van de vakgroep Latijn van de UvA, waarna Harm Pinkster als eindredacteur met behulp van de *Thesaurus Linguae Latinae* zelf alles nog een keer grondig naliep. Uitgangspunt vormden de lemmata en vertalingen van het digitaal beschikbare Latijn/Duitse woordenboek PONS, maar het werk omvatte veel meer dan alleen Duitse vertalingen omzetten in het Nederlands. Op basis van nieuwe tekstedities werden (‘spook’)lemmata geschrapt en nieuwe lemmata toegevoegd, en bij bestaande lemmata werden nieuwe betekenissen aangevuld, betere voorbeelden gezocht en daarbij passende, context-specifieke vertalingen gemaakt. Het resultaat omvat, en we citeren opnieuw het voorwoord, alle woorden die ‘ten minste enkele malen voorkomen in de niet-christelijke teksten tot ca. 400 (m.u.v. inscripties) die in de Thesaurus zijn verwerkt en ook de woorden die met redelijke frequentie voorkomen in toegankelijke christelijke teksten’. Daarmee was het woordenboek niet alleen completer dan zijn voorgangers, maar faciliteerde Harm Pinkster ook een grotere doelgroep, die nadrukkelijk niet beperkt werd tot scholieren (en studenten), maar ook (professioneel) geïnteresseerde niet-classici, zoals historici, juristen en theologen omvatte.

De rest is geschiedenis. ‘Pinkster’ werd het officiële woordenboek bij het Centraal Eindexamen, en zozeer tot norm verheven dat er van de morfologische en andere appendices een apart katern werd gemaakt dat scholieren met andere woordenboeken dan ‘Pinkster’ bij hun eindexamen mochten gebruiken. Vanuit een heel andere, taalkundige hoek roemde Hugo Brandt Corstius in een geestige recensie in de NRC het woordenboek om de ‘heerlijk frisse vertalingen’.¹ Waarschijnlijk is Brandt Corstius de enige naast Harm Pinkster zelf die het woordenboek van kaft tot kaft gelezen heeft

1 Boekenbijlage NRC Handelsblad, 21 augustus 1998, nog steeds beschikbaar voor NRC-abonnees of tegen betaling, via www.nrc.nl/nieuws/1998/08/21/nieuw-woordenboek-latijn-opzoek-naar-het-romeinse-7411511-a927587 (geraadpleegd op 4 januari 2021).

(‘en niet alleen de vieze woorden’ – waar hij overigens wel van had genoten vanwege de onverbloemde vertalingen), en in zijn recensie verklaarde hij dat hij een heerlijke week gehad had. Het woordenboek is inmiddels toe aan de zevende herziene versie – want ook dat heeft Pinkster al die jaren trouw gedaan: het woordenboek herzien en up-to-date houden, steeds met een open en uitnodigende houding tegenover de vele collega’s die hem gevraagd en ongevraagd correcties en suggesties stuurden.

Een van de vernieuwingen in het woordenboek, namelijk het consequent toevoegen van de vorm die noodzakelijke ‘aanvullingen’ bij werkwoorden kunnen aannemen, was een direct gevolg van Harm Pinksters fundamenteel vernieuwende aanpak van de Latijnse syntaxis en semantiek. Een belangrijk begrip hierin is ‘valentie’, een concept dat ook centraal staat in de *Functionale Grammatica* van zijn studiegenoot en vriend Simon Dik, destijds hoogleraar Algemene Taalwetenschap aan de UvA. Deze aanpak gaat ervan uit dat ieder werkwoord op grond van zijn betekenis een aantal aanvullingen vereist (zogenaamde ‘argumenten’), die noodzakelijk zijn om een volledige grammaticale zin te maken. Dat sluit natuurlijk aan bij eeuwenoude ideeën in ons vak over transitiviteit en intransitiviteit, maar het valentiebegrip gaat veel verder dan alleen de vraag of een werkwoord wel of niet een object vereist. Zo kan een ‘tweede’ argument (naast het subject) bijvoorbeeld in een andere naamval staan (de dativus bij *parcere*, ‘sparen’), door een prepositie worden gemarkeerd (*ad* of *in* bij *pervenire*, ‘bereiken’), of gevormd worden door een bijzin ingeleid door *ut* (onder andere na *verba imperandi*). Met behulp van het onderscheid tussen argumenten en weglaatbare zinsdelen (‘satellieten’ genoemd) kun je leerlingen bijvoorbeeld goed uitleggen waarom ‘opdat’ (dat in het Nederlands een weglaatbare bijzin van doel in inleidt) als vertaling van *ut* ongelukkig is in een zinnetje als *Caesar legato imperavit ut noctu iter faceret*. De introductie van de valentie-benadering in de Latijnse grammatica maakt ook het Latijnse naamvalssysteem een stuk inzichtelijker en daardoor makkelijker aan leerlingen uit te leggen.

Hoewel men zich dat niet altijd bewust is, zijn ook de meeste leergangen Latijn die momenteel gebruikt worden schatplichtig aan Harm Pinksters vooruitstrevende ideeën, niet alleen over valentie, maar ook bijvoorbeeld over tijdgebruik. Zelfs in de huidige CvTE-minimumlijst worden begrippen als ‘aanvulling bij’ gehanteerd en zijn de ‘kernbetekenissen’ van de Latijnse

tijden die daar worden gegeven rechtstreeks afkomstig van Pinkster.² Deze ideeën over valentie en tempus zette hij meer systematisch uiteen in zijn boek over de *Latijnse Syntaxis en Semantiek* uit 1984, dat in de jaren erna in verschillende talen vertaald werd.³ Onderdelen van dit boek waren al meer dan tien jaar eerder verschenen, onder andere in *Lampas*. Zo was het eerste nummer van jaargang 5 (1972) in zijn geheel gewijd aan ‘Oudheid en taalkunde’ – de neerslag van ‘in de afgelopen zomer onder auspiciën van de V.C.N. gegeven colleges’.⁴ In zijn bijdrage aan dat nummer gaat Pinkster ook uitgebreid in op de manieren waarop zijn eigen benadering verschilt van eerdere, meer traditionele benaderingen in ‘de grote grammatica’s’ van Kühner-Stegmann (1912-1914) en Szantyr (1965).⁵

De valentieaanpak met het onderscheid tussen argumenten en satellieten, die Harm Pinkster al in zijn eerste zomerschoolcolleges uiteenzette, vormt ook de basis en het structurerend principe van zijn recente, tweedelige *magnum opus*, de *Oxford Latin Syntax* (2015-2021), die bedoeld is als de moderne opvolger van de bovengenoemde – door Harm Pinkster overigens zeer bewonderde – 19^e-eeuwse grammatica van Kühner-Stegmann. Hoewel hij hier al in de jaren ‘90 aan begonnen was, heeft hij er vooral na zijn formele emeritaat in 2006 onafgebroken aan gewerkt. De zes goede redenen die hij had om vijftig jaar lang aan zijn alomvattende, en ook voor niet-taalkundige latinisten goed toegankelijke, grammatica te schrijven heeft hij zelf in 2015 in een *Lampas*-artikel uiteengezet en – wederom – onder meer aan de hand van zijn valentie-aanpak geïllustreerd.

2 Voor een uitgebreidere bespreking van Pinksters behandeling van deze aspecten van het Latijn, zie het artikel over ‘Een halve eeuw Griekse en Latijnse taalkunde’, dat in het jubileumnummer van *Lampas* verscheen (2017, jaargang 50.3, 271-291). Het is natuurlijk niet toevallig dat Pinksters werk ook in dat artikel een hoofdrol speelt: meer dan een halve eeuw lang wás Harm Pinkster de Latijnse taalkunde.

3 Pinkster, H. 1984. *Latijnse Syntaxis en Semantiek*, Amsterdam. Daarna vertaald in onder meer het Duits (1988), Engels (herziene versie, 1990), Italiaans (1991) en Spaans (1995, met uitgebreide bibliografische update).

4 ‘Van de redactie’, *Lampas* 5.1, 1.

5 *Lampas* 5.1, 28-47. Dit artikel tekent overigens niet alleen Harm Pinksters visie op de Latijnse zinstructuur en naamvalsgebruik, maar ook zijn efficiënte, bij vlagen wat ongeduldige didactische opvattingen, want het begint met de simpele aankondiging:

‘Dit is de ongewijzigde, slechts van noten voorziene tekst van de zomerkursus taalkunde.

Door tijdgebrek kan ik me niet instellen op lezers die niet de zomerkursus hebben bijgewoond en niet de voorbereidende lektuur hebben gelezen’ (*Lampas* 5.1, 28).

Inmiddels gedateerd maar ook kenmerkend (voor Harm Pinkster, en voor die tijd meer in het algemeen) is de iconisch-moderne spelling, met name door het gebruik van de letter *k*.

Het tweede deel van de *Oxford Latin Syntax*, dat pas afgelopen voorjaar verscheen, is minstens zo vernieuwend als het eerste deel. Pinkster behandelt hierin, net als Kühner-Stegmann deden in hún tweede deel, ‘the complex sentence’. Maar er is ook een onderdeel toegevoegd dat in eerdere grammatica’s buiten beschouwing werd gelaten en door Pinkster op de kaart van de Latijnse taalkunde is gezet: de eigenschappen van zinnen die bepaald worden door de ruimere context waarin ze voorkomen. In zijn *Latijnse Syntaxis en Semantiek* uit 1984 maakte ‘discourse’ (de gebruikelijke term voor dit deel van de taalkunde) al een bescheiden entree in de behandeling van woordvolgorde, en het vormde tevens het onderwerp van het laatste hoofdstuk, ‘De samenhang tussen zinnen’ geheten. Daarmee legde Pinkster niet alleen een belangrijke basis voor zijn eigen verdere onderzoek, maar inspireerde hij ook het onderzoek van vele anderen, in binnen- en buitenland.

Ook in deel twee van zijn *Oxford Latin Syntax* lijkt discourse op het eerste gezicht een ondergeschikte rol te spelen: het gaat om ‘slechts’ drie hoofdstukken. Maar afgezien van het feit dat deze samen een derde van dit deel beslaan (samen ruim 400 pagina’s), vormen de hoofdstukken ook een imposante neerslag van een halve eeuw vernieuwend onderzoek naar onder andere woordvolgorde, tijdgebruik, en teksttypen, en naar tekstuele samenhang zoals die bijvoorbeeld gemarkeerd wordt door partikels (of juist niet gemarkeerd: asyndeton), anaforische pronomina en het gebruik van actief en passief. Dit alles is op meer dan alleen zijn eigen onderzoek gebaseerd, maar de inzichtelijke en handzame manier waarop hij dit alles bij elkaar heeft gezet is echt Pinksters verdienste. Hij overzag het geheel aan bestaand onderzoek en secundaire literatuur en heeft dit weten te ordenen tot een samenhangend geheel, dat zijn nut voor de gebruiker mede ontleent aan de volledigheid van bibliografische verwijzingen.

De verschillende discourse-verschijnselen beginnen zo langzamerhand ook hun weg te vinden naar het voortgezet onderwijs, maar in de CvTE-minimumlijst treft men bijvoorbeeld termen als ‘topic’ en ‘focus’ (belangrijk ter verklaring van de woordvolgorde) nog niet aan, en daar zijn ook ‘hyperbaton’ en ‘asyndeton’ nog puur stilistische begrippen, terwijl de *Oxford Latin Syntax* overtuigend laat zien dat een verklaring in termen van discourse in veel gevallen inzichtelijker is. Op dit terrein is dus nog wel een vertaalslag nodig, maar de basis daarvoor ligt dankzij Pinkster klaar.

Harm Pinksters woordenboek en zijn andere bijdragen aan het onderwijs leverden hem in 2009 het erelidmaatschap van de VCN op, een erkenning voor zijn werk die voor hem minstens zo belangrijk was als de buitenlandse eredoctoraten die hem ook ten deel vielen en het ‘lintje’ dat hij kort voor

zijn overlijden ontving. Uiteindelijk was hij, meer dan de Ridder die hij bij die gelegenheid werd, een alom gerespecteerd Grootmeester van de Latijnse taalkunde.

Arikelen in *Lampas*

1969. 'Latijnse taal', jaargang 2, nr. 2, 167-194 (*Lampadion*).
1971. 'Het Latijnse tempussysteem en de weergave daarvan in schoolgrammatica' s', jaargang 3, nr. 4, 333-348.
1972. 'Het Latijnse naamvalsysteem', jaargang 5, nr. 1, 28-48.
1972. 'Participia in het Latijn', jaargang 5, nr. 1, 48-55.
1972. 'Repliek op aspect en tempus in het Latijn (reactie op E.J. Boneschanser, 1972, 5-4)', jaargang 5, nr. 4, 318-325.
1980. 'Naamvallen in een valentiegrammatica', jaargang 13, nr. 2, 111-129.
1984. 'Het Latijnse passief', jaargang 17, nr. 5, 420-432.
1986. 'De stand van zaken in de Latijnse taalkunde', jaargang 19, nr. 2, 115-124.
1986. '*Ego, tu, nos*. Opmerkingen over het gebruik van subjektpronomina, in het bijzonder in Cicero *De Oratore* II', jaargang 19, nr. 3/4, 309-322.
1992. 'De klassieke studiën in Nederland. Een advies van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen', jaargang 25, nr. 3, 214-216.
1993. 'Taal en stijl van Cicero. Een inleiding in recente literatuur', jaargang 26, nr. 2, 101-118.
1994. 'Een taalkundige beschouwing over drie basisleergangen (*Redde Rationem, De taal der Romeinen* (nieuwe versie) en *Via Nova*)', jaargang 27, nr. 1, 28-42.
2004. '*Luce... ac palam* (Amm. 24.4.21). Een geval van hyperbaton?', jaargang 37, nr. 3, 216-221.
2015. 'Een nieuwe syntaxis voor een dode taal?', jaargang 48, nr. 2, 168-187.

Samen met A.M. Bolkestein, D. den Hengst en W. Holtland

1976. 'Verslag grammatica-enquête. Onderdelen dativus en genitivus', jaargang 9, nr. 4/5, 358-389.
1978. 'Verslag grammatica-enquête II. Onderdelen accusativus en ablativus', jaargang 11, nr. 4, 288-324.